ԱՏՐՊԷՅՃԱՆԻ ՄԷՋ ԱՄԷՆ ՈՔ ՆՈՅՆԸ Կ՚ԸՍԷ

«ՀԱՅԵՐՈՒՆ ԹԻԶ ՄԸ ՀՈՂ ՉԵՆՔ ՏԱՐ»

Գրեց ԷՐԹԻՒԿՐԻՒԼ ԷՕԶՔԷՕՔ

● Ուշադրութեամբ կարդացէք վարի սիւնակներուն մէջ թարգմանաբար տրուած Պոլսոյ «Հիւրրիյէթ» (22 Նոյ. 1988) թերթի թղթակիցին յօդուածը՝ գրուած Պաքուէն: Այդ յօդուածին մէջ նկատողութեան արժանի են քանի մը կէտեր, որոնց վրայ կ՚ուզենք հրաւիրել մեր ընթերցողներուն ուշադրութիւնը:

1 – Յօդուածագիրը՝ որուն թունալից ոճը ակներեւ է, ո՛չ մէկ ճիգ չի խնայեր ազերիներու մօտ հակահայ զգացումները բացայայտելու համար: Այս պարագան երկար ժամանակ կը ծածկուէր սովետական զանգուածային տեղեկատուական օրկաններուն կողմէ, բայց թուրք յօդուածագիրը կրակին վրայ իւղ թափելու իր ճիգին մէջ, չի ծամծմեր իր բառերը եւ երեւան կը հանէ դեռ մինչեւ երէկ Պաքուի մէջ *«մահ հայերուն»* պոռացող խաժամուժին հոգեբանութիւնը:

2 – Ատրպէյճանի եւ Թուրքիոյ դիտանկիւնէն կը շեշտուի Ղարաբաղի եւ Նախիջեւանի ռազմագիտական կարեւորութիւնը: Թաքուն գոհունակութեամբ մը կը խօսուի 1921ին կնքուած եւ մինչեւ այսօր ի զօրու եղող այն դաշնագիրին մասին, որ Նախիջեւանը կը դնէր Ատրպէյճանի հովանաւորութեան տակ, այն պայմանով որ անոր գոյավիճակը փոփոխութեան չի կրնար ենթարկուիլ առանց Թուրքիոյ համաձայնութեան: Այս բոլորի ետին թաքնուած կը մնայ փանթուրքական հին երազը, հարաւէն մինչեւ հիւսիս թրքախօս ժողովուրդներու միութիւնը հասարակ պետութեան մը մականին տակ: Ահա թէ ինչո՛ւ, Ղարաբաղը կը նկատուի *«սիրտ»*, *«աչք»*, *«կենսական օրկան»*, որովհետեւ, ներկայ գոյավիճակին փոփոխութիւնը պիտի նկատուէր փանթուրքիզմի կոկորդին խրուած ոսկոր մը:

3 – Ատրպէյճանի Գրողներու Միութեան Ա. քարտուղար Անար Ռըզայեվ ետ չի մնար ցեղապաշտ ու կրօնամոլ հասարակ *մոլլայէ* մը, երբ երգիծանքով կը յայտարարէ թէ *«աշխարհի միակ փանթուրքիստները հայերն են»*: Անցնող փետրուարէն մինչեւ օրս, Հայաստանի գրողներէն ո՛չ մէկը, հայ կրօնաւորներէն ո՛չ մէկը, բացի ողջմտութեան եւ ողջախոհութեան կոչերէ, վարկաբեկիչ ելոյթ չեն ունեցած ազերիներու դէմ: Բայց կը թուի թէ քոչուոր, վրանաբնակ ու վաչկատուն ցեղախումբին այս զաւակը, որ դեռ չէ թօթուած իր հագուստներէն անապատային փոշին, անպատկառօրէն կը համարձակի նման յայտարարութիւն մը կատարել, գրողներու միութեան Ա. քարտուղարի իր պաշտօնէն:

4 – Հինցած յանկերգը, թէ ղարաբաղեան դէպքերը դրդուած են արտասահմանէն, վերստին կը կրկնուի, դարձեալ մոռացութեան տալով այն ճշմարտութիւնը որ Լեռնային Ղարաբաղի հերոսական ժողովուրդը, իր հերոսական կեցուածքով որոշեց անջատուիլ Ատրպէյճանէն եւ միանալ մայր հողին: Որոշեց քանդել եօթանասուն տարուան գերութեան շղթաները եւ սահմանադրական իր իրաւունքը գործադրելով ընտրեց ազատութեան եւ գերիշխանութեան արքայական ուղին:

5 – Վերջապէս յօդուածագիրը կը խօսի ազերիներու այն մտավախութեան մասին թէ Ղարաբաղի տնտեսական զարգացման եւ Հայաստանի հետ յարաբերութիւններու սերտացման միջոցառումները ի վերջոյ պիտի յանգին շրջանին կցման Մայր Հայաստանին: Արդեօք այս մտավախութիւնը չէ՞ պատճառը բոլոր այն յուսահատ արարքներուն, որուն կը դիմէ ազերի ամբոխը, ցեղապաշտական իր արարքներով, հրահրուած իր ղեկավարներէն, կցման մը հաւանականութիւնը խափանելու համար: Ինչ կը վերաբերի Անարի, ան իր ամբողջական տգիտութիւնը կը պարզէ, նմանութիւն մը դնելով Լեռնային Ղարաբաղի եւ.... Քորսիքայի հարցերուն միջեւ....: Սումկայիթի *փոկրոմէն* ետք, երբ չէր չորցած հայ անմեղ զոհերու արիւնը, Անարի կ՚ըսէ թէ ձեռք երկարած է Հայաստանի իր գրչեղբայրներուն եւ մնացած է անպատասխան: Իր այդ արարքը, ո՛չ թէ վեհանձնութեան արտայայտութիւն մըն է, այլ պարզ ստորնութիւն մը: Անարի նախ քաջութիւնը թող ունենայ դատապարտելու իր արենակիցներուն ոճիրները, իր ձեռքը երկարելէ առաջ....:

Սումկայիթը «մահուան քաղաք»ի վերածող դէպքերը արդիւնքն են հայերու հողային պահանջքին: Արդարեւ, ինչպէ՞ս առաջ եկաւ հայերու պահանջքը: Ատրպէյճանի ղեկավարները այն կարծիքին են թէ այդ պահանջները հետեւանքն են արտաքին դրդումներու:

«Ղարաբաղի դէպքերէն ետք, ես պտըտեցայ Ատրպէյճանի բոլոր շրջանները: Ժողովուրդը երբեք այսքան արի տեսած չէի»: Պաքու հրատարակուող «Կոմունիստ» թերթին խմբագիրը՝ Ճեմիլ Ալիպէյով, այսպէս ամփոփեց ազերիներուն հոգեվիճակը, հայերու հողային պահանջներէն ետք:

Պաքուի ամէնէն արդիական ճաշարաններէն՝ «Կիւլիստան»ի մէջն ենք: Վարը՝ կը շողշողայ քաղաքը: Հոս է որ կը ներկայացուի շրջանի ամէնէն գեղեցիկ «շօ»ն: Յայտագիրը կը սկսի «Ատրպէյճան, Ատրպէյճան» երգով: Այս երգը աւելի ուշ, պիտի ունկնդրենք յայտագիրի կիսուն եւ աւարտին: Այսինքն, Թուրքիոյ հեռուստացոյցի բացման եւ փակման ազգային քայլերգին նման....: Քիչ ետք, բեմ կը բարձրանայ երիտասարդ եւ գեղեցիկ երգչուհի մը: Յայտագիրին մէջ կայ երեք երգ Սեզէն Աքսուէն: (Այս մէկը թուրք երգչուհի մըն է – ծանօթ.՝ թարգմանիչին:) Մեր խօսակցութիւնը կը դարդանայ նման երաժշտութեան մը մէջ: Նիւթը միշտ Լեռնային Ղարաբաղն ու հայերու հողային պահանջներն են: Երկու օրուան ընթացքին, Ատրպէյճանի մեր խօսակիցներուն պատգամը միշտ նոյնն է.

«Հայերուն տրուելիք թիզ մը հող չունինք»:

Իջնելով ղեկավարութենէն ժողովուրդ, գործածուած արտայայտութիւնները հետզհետէ կը յստականան ու կը կարծրանան:

Ատրպէյճանի ժողովուրդը, 70 տարուան մարքսիստական ղեկավարութեան ո՛չ մէկ շրջանին, չէ եղած այսպիսի միութեան եւ միաձայնութեան հոգեվիճակի մը մէջ: «Աշխարհի միակ փանթուրքիստները հայերն են», կ՚ըսէ կատակախառն, Ատրպէյճանի Գրողներու Միութեան Ա. քարտուղար Անար Ռըզայեւ, հայերու պատճառաւ Թուրքերու մօտ ստեղծուած միասնականութեան այս ոլորտին վրայ հրաւիրելով մեր ուշադրութիւնը:

Մոսկուայէն Պաքու մեր երթի ընթացքին, մեր քով նստած ազերի մը, Լեռնային Ղարաբաղի հարցը բացատրած ժամանակ կ՚ըսէր.– «Ան Ատրպէյճանի աչքն է»: Աւելի ուշ, գրող Անար Ռըզայեւ, որուն հետ ունեցանք տեսակցութիւն մը, ասոր մէկ տարբերակը կ՚արտայայտէր, ըսելով.– «Լեռնային Ղարաբաղը մեր սիրտն է»:

Մէկ խօսքով, այս հողը զոր կը պահանջեն կցել Հայաստանի, ազերիները միշտ կը բնութագրեն զայն որպէս «կենսական օրկան» մը:

Ատրպէյճանի ենթակայ բանալի երկու շրջան կայ: Անոնցմէ մէկը Լեռնային Ղարաբաղն է, որ կը գտնուի Հայաստանի մօտ: Բնակչութեան մեծամասնութիւնը կը կազմեն հայերը: Շրջանին մէջ կ՚ապրին ընդամէնը 123,000 հայեր եւ 34,000 ազերիներ: Մայրաքաղաքն է Ստեփանակերտը, որ այս տարուան սկիզբէն ի վեր շարունակաբար թատերաբեմն է միթինկներու եւ գործադուլներու:

Իսկ երկրորդ շրջանը, Հայաստանի սահմաններուն մէջ գտնուող Նախիջեւանի Ինքնավար Հանրապետութիւնն է: Այս շրջանը ունի բարձր լիազօրութիւններ քան Լեռնային Ղարաբաղը: Այնտեղ բնակչութեան մեծամասնութիւնը ազերիներ են: Նախիջեւանը, Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի տեսակէտէն ունի յատուկ կարեւորութիւն մը: Քեմալական Թուրքիոյ Հանրապետութիւնը, ազգային սահմանները ճշդող առաջին համաձայնութիւնը լենինեան Սովետական Միութեան հետ 1921 Թուին կնքած ժամանակ, ներմուծեց այն կէտը, թէ Նախիջեւանը, բացի Ատրպէյճանէն, ուրիշ երրորդ պետութեան մը չի կցուիր: Այսպիսով, Ատրպէյճանի կցուած Նախիջեւանը, Հայաստանի հողային սահմաններէն ներս ըլլալով հանդերձ, երաշխաւորուած կ՚ըլլար իր գոյութիւնը:

Ատրպէյճանի մեր խօսակիցներէն գրեթէ բոլորը ճիշդ կը գտնեն Կորպաչովի մօտեցումը Լեռնային Ղարաբաղի հարցին: Գերագոյն Սովետի 19 Յուլիսի նիստին Հայաստանի հողային պահանջներու մերժումէն ետք, այս է ազերիներու ընդհանուր կարծիքը Կորպաչովի մասին: Նաեւ, այդ [illegible] այն բնորոշումը որ Սումկայիթի դէպքերը ցեղասպանութիւն են, սովետ ղեկավարին ընդդիմութեան արժանանալը կը պատմուի բոլորին կողմէ:

Մասնաւորաբար, ղեկավարութեան մօտ տարածուած կարծիքը այն է թէ հայկական հողային հարցը դրդուած է արտասահմանէն: Ճիշդ Թուրքիոյ պատահածին նման, արեւմտեան մամուլը այս հարցին կապակցութեամբ ազերիները անարդարօրէն առած է քննադատութեան կրակին տակ եւ ղեկավարութիւնը կը հաւատայ թէ այս պարագան շփացուցած է հայերը:

Մեր Թիւրքերուս կարեւորագոյն համոզումներէն մէկը այն է թէ չենք սիրուած տերիներու կողմէ: Բայց ասիկա արդարացնելիք պատճառ մը չկա՞յ բնաւ: Առէ՛ք, ամերիկացիներուն ըրածը անցեալ Սեպտեմբերին:

Ռիկըն-Կորպաչով մերձեցումէն ետք, կնքուեցաւ երկու պետութիւններու միջեւ հեռուստատեսային գետնի վրայ միացեալ աշխատանքներ տանելու համաձայնութիւնը: Այդ համաձայնութեամբ, երկուստեք պատրաստուած յայտագիրները փոխադարձաբար պիտի ցուցադրուէին երկու երկիրներու հեռուստացոյցէն:

Ամերիկացիներուն պատրաստած ծրագի՞րը: Ամօ՛ւր կեցէք....

Յայտագիրին անունը՝ «Հայրենիք»: Ֆիլմին բեմադրիչը՝ Սթենլի Մալիքեան Օտլէտ...նիւթ՝ «Հայաստան»: 1915ին, Անատոլուի դէպքերէն ետք, Ա. Մ. Ն. ապաստանած հայ մը, տարիներ ետք, իր երկու զաւակներով կ՚երթայ Երեւան եւ կ՚այցելէ «Վրէժի յուշարձանը»: (Խօսքը եղեռնի յուշարձանին կը վերաբերի: Ծանօթ.՝ Թարգմանիչին:)

Այս ֆիլմը 11 Սեպտեմբերին ցուցադրուեցաւ եւ շատ «յուզեց» ազերիները....: Մոսկուայի մէջ ալ, արտաքին գործոց նախարարութիւնը կ՚ըսուի թէ գոհ չմնաց....

Կ՚ըսուի բայց.... այս տեսակ ֆիլմեր եւ ծրագիրներ կակուղ լաթի մը պէս կրկին կ՚առնեն եւ կը վերանորոգեն վրէժի յուշարձանին փոշիները....:

Ղարաբաղեան դէպքերը, երկու ժողովուրդներու միջեւ լարուածութեան լուրջ պատ մը հիւսելէ ետք, ազերի մտաւորականները, Հայաստանի մտաւորականներուն զանազան պատգամներ ուղղելով, հրաւիրեցին զիրենք միասնաբար լուծում մը գտնելու: Անոնցմէ մէկն էր Ատրպէյճանի Գրողներու Միութեան Ա. քարտուղար Անար....

Անարի հետ կը խօսակցինք գրողներու միութեան իր գրասենեակին մէջ: Մեզի շատ նմանող լուրջ անձ մըն է: Տխուր արտայայտութեամբ մը, կը յայտնէ թէ իր գրած նամակներուն եւ ուղղած կոչերուն ոչ մէկ պատասխան ստացած է: Նկարիչը, երաժիշտը, քանդակագործ բարեկամներն ալ նոյն վերաբերմունքին արժանացած են: Պատասխան տուող հայերն ալ մերժած են հանդիպում ունենալ:

«Մինչդեռ մենք եկող սերունդներուն կ՚ուզենք բարեկամութիւն ժառանգ ձգել եւ ո՛չ թէ ատելութիւն», կ՚ըսէ Անար:

Ըստ երեւոյթին, սահմանին միւս կողմը այս տեսակի հասկացողութիւն մը գոյութիւն չունի:

Միւս ազերիներուն նման Անար եւս դժգոհ է Արեւմուտքի կեցուածքէն, այս հարցին հանդէպ: Ֆրանսացի լրագրող մը, դիմելով իրեն, կը հարցնէ.– «Եթէ հանրաքուէ կատարուի Լեռնային Ղարաբաղի մէջ, եթէ ժողովուրդին մեծամասնութիւնը ուզէ կցուիլ Հայաստանի, ձեր ընդդիմութիւնը դեմոկրատական կը նկատէ՞ք»: Անար [illegible] Եթէ Քորսիքայի մէջ հանրաքուէ կատարուի եւ եթէ ժողովուրդին մեծամասնութիւնը ուզէ կցուիլ Իտալիոյ, եւ եթէ դուք ալ ընդդիմանաք, ասիկա դեմոկրատական կը նկատէ՞ք»:

Լեռնային Ղարաբաղի հարցը լուծումի մը յանգած է Գերագոյն Սովետի որոշումէն ետք: Բայց, Պաքուի մէջ ասոր «ժամանակաւոր լուծում» մը ըլլալուն կը հաւատան շատ մը ղեկավարներ: Թէ ինչ կրնայ պատահիլ երկար ժամկէտի վրայ, մարդ չի գիտեր: Բոլորին մօտ սպասողական անհանգիստ վիճակ մը կը տիրէ:

Այս բոլորը կը յանգին Լեռնային Ղարաբաղի եւ Հայաստանի միջեւ յարաբերութիւններու ընդլայնման եւ կապերու զօրացման: Բազմաթիւ ազերիներ այս բոլորը կը նկատեն առաջին նախանշանները Լեռնային Ղարաբաղի Հայաստանի կցման՝ յետագային:

Օտարներուն ամէնէն շատ բարձրացուցած հարցերէն մէկը այն է թէ արդեօ՞ք Ատրպէյճանի մէջ իսլամական հոսանքը աճման մէջ է թէ ոչ: Իրանի շուրջ 15 միլիոն ազերիներու կարծիքով, Խոմէյնիի յեղափոխութենէն ետք, Ատրպէյճանի մէջ կրօնական շարժումը աւելցած է: Նոյնիսկ կ՚ըսուի ասոր ունեցած մեծ ազդեցութիւնը Սումկայիթի դէպքերուն վրայ:

Բայց Անար չի բաժներ այս կարծիքը: «Սումկայիթը նոր քաղաք մըն է: Հոն կրօնական ոչ մէկ տաճար կայ», կ՚ըսէ:

Պաքուի փողոցներուն մէջ շրջագայած ատեն, մարդ չզգար խոմէյնիական շարժումի մը ծլարձակումը:

Մզկիթի մը առջեւէն անցած ատեննիս, մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ դուրս եկող նորապսակ զոյգը: «Իմամին պսակը»: 70 տարուան դեռ կենդանի սովորութի՞ւն մըն է այս, թէ նշաններէն մէկը: Ասոր պատասխանը չստացանք....

Այս բոլոր անհամ եւ յուզիչ դէպքերը ոչ մէկ բան պակսեցուցած են ազերիներու ուրախութեան եւ մրցակցութեան ոգիէն: Վերջին գիշերը, հիւրանոցի մէջ ընթրիքի ժամանակ, ներքին գործոց նախարարութեան խորհրդական Քամիլ Մեմետով Ալիօղլու, կը հրամցնէ վերջին տարիներուն Ատրպէյճանի մէջ արտադրուած քոնեաք մը: Քոնեաքը ըմպած ատեն, ԹԱՍՍ գործակալութեան Թուրքիոյ երկարամեայ թղթակից Ազատ Շերիֆով ըսաւ. «Աշխարհի ամէնէն ընտիր քոնեաքը հայկականն է: Եւրոպայի ամէնէն ընտիր քոնեաքը վրացականն է: Իսկ Կովկասի ամէնէն ընտիր քոնեաքը ազերի քոնեաքն է»:

Ազերի հիւմըրով ըսուած՝ կարելի՞ է գտնել Կովկասի պատմական «մրցակցութեան մօզայիքին» մասին աւելի գեղեցիկ տարազում մը:

Յառաջաբան եւ թարգմանութիւն՝
Յ. ՓՈՂՈՍԵԱՆ